

UN CATALA, PROMOTOR DE LA TRADUCCIÓ LLATINA DE LA LITÚRGIA DE SANT JOAN CRISÒSTOM

per MIQUEL COLL I ALENTORN

Fa alguns anys que l'amic Joan Ainaud em feia la mercè de passar-me una nota, segons la qual un Raymundus o Raynaldus de Montecatano havia requerit Lleó Toscà perquè traduís del grec al llatí la Litúrgia de sant Joan Crisòstom. Segons la mateixa nota això s'esdevenia en el segle XII i semblava que el Montcada fos a la cort de Constantinoble entre 1170 i 1180.

En la breu conversa que vam sostenir en el moment de rebre la nota tots dos vam convenir en la possibilitat que la presència de Ramon de Montcada a Constantinoble estigués relacionada amb la negociació per al matrimoni —frustrat en definitiva— entre el nostre Alfons I i la princesa grega Eudòxia, neboda de l'emperador Manuel I Comnè.

Havent hagut de posar en ordre i al dia les meves notes sobre el regnat d'Alfons I per raons de classes i de redacció d'un text, vaig tornar sobre la matèria de la nota esmentada i en vaig parlar amb l'amic Mundó per si tenia alguna notícia de l'esmentada traducció de Lleó Toscà i amb gran satisfacció meva als pocs dies em facilitava un contacte amb el Sr. Sebastià Janeras, qui, al seu torn, em feia conèixer diversos estudis d'A. Jacob relacionats amb aquest tema, entre els quals resultava del màxim interès el titulat *La traduction de la Liturgie de saint Jean Chrysostome par Léon Toscan*, publicat a «*Orientalia Christiana Periodica*», el 1966, i que contenia, entre altres coses, l'edició crítica de l'esmentada litúrgia.¹

Quedava clar de l'estudi de Jacob i del pròleg posat per Lleó Toscà a la seva traducció, que aquesta havia estat feta entre la fi del 1173 i el 1178, a petició de Ramon de Montcada, quan aquest

1. *Orientalia Christiana Periodica* XXXII, fasc. I (1966) 111 ss.

era a Constantinoble i després d'haver-hi visitat l'emperador Manuel.²

Com que el matrimoni d'Alfons I amb Sança de Castella va celebrar-se el 18 de gener del 1174,³ mentre tenia lloc la negociació de Constantinoble, i la princesa Eudòxia va arribar a Occident poc després, ignorant que aquell matrimoni ja havia tingut lloc, hi ha una absoluta coincidència cronològica entre la traducció i la negociació per al matrimoni d'Alfons i Eudòxia, i per tant hem d'arribar a la conclusió que Ramon de Montcada, senescal de Catalunya i senyor de Tortosa, fill del «gran senescal» Guillem Ramon de Montcada, havia estat el negociador del frustrat enllaç nupcial. Per altra banda, com que l'acció diplomàtica d'aquest havia de tenir lloc vers la fi del 1173 i el començament del 1174, sembla que podem precisar més la data de la traducció de la Litúrgia i col·locar-la concretament dins aquest breu període,⁴ cosa perfectament possible, perquè es tracta d'un text de poca extensió: una trentena escassa de pàgines dels «Orientalia».

Sabut que Lleó Tosca, intèrpret de les lletres imperials de la cort bizantina, i el seu germà gran, el teòleg Hug l'Eterià, també resident a Constantinoble, eren pisans, crec que hem de veure tota la negociació matrimonial dins el quadre de la rivalitat entre Pisa i Gènova per al predomini comercial a la Mediterrània.⁵ Pisa hauria volgut assegurar-se la permanent amistat catalana i a través d'ella una posició d'avantatge catalano-pisana en el món grec a través de l'enllaç entre Alfons i Eudòxia.

Sabem que Eudòxia, acompanyada d'un bisbe i de dos magnats de la cort de Constantinoble, va arribar a Occident, i precisament a Montpeller,⁶ en una data imprecisa, però poc posterior a gener del 1174, i es va trobar ja casat el que havia d'ésser el seu marit. Llavors, «quaix grat forçat», que dirien els nostres clàssics, va casar-se amb Guillem de Montpeller.

Seria interessant de saber perquè Ramon de Montcada va fer-se traduir la Litúrgia del Crisòstom. El pròleg de Lleó Tosca sembla donar a entendre que fou per curiositat i devoció. Però

2. Loc. cit., 134: «Incipit prologus Leonis Tusci imperialium epistolarum interpretis ad Raimundum de Montecatano. Cum venisses Constantinopolim, nobilis Raimunde de Montecatano, viso imperatore Emanuele, potestatum terrae praesantissimo, nichil tibi pocius occurrit quam sanctae ac ineffabilis eucharistiae consecrationis ordinem perdiscere».

3. JORDI VENTURA, *Alfons el Cast, el primer comte rei*. (Barcelona, 1961) p. 158.

4. JACOB, loc. cit., pp. 114 i 156, a base dels noms citats en els díptics originals de la litúrgia que ens ocupa, data l'original grec d'on fou treta la versió llatina de Lleó Tosca entre la fi del 1173 i el 1178.

5. J. VENTURA, loc. cit., pp. 67 ss., i especialment 156 s.

6. *Libre dels feyts del rey En Jacme*, § 2.

hom pot preguntar-se si no fou amb la idea que la princesa Eudòxia se'n portés amb ella un text que li recordés les cerimònies religioses del seu país d'origen.

Això naturalment es relaciona amb la possibilitat de trobar entre nosaltres o prop nostre el text de la traducció destinat al pròcer català. Les còpies antigues que es conserven o s'indueixen d'aquesta versió llatina sembla que procedeixen més o menys directament de Constantinoble sense haver passat per Catalunya, però hem de suposar que la primera còpia, amb el pròleg adreçat a Ramon de Montcada, fou per a aquest. Caldria veure si en podem trobar algun rastre, i el principal objectiu d'aquesta comunicació⁷ feta per un quasi profà en litúrgia davant homes tan entesos en ella és d'alertar-vos en aquesta qüestió per si pot hom arribar a identificar en un racó d'arxiu o de biblioteca la traducció llatina del text del Crisòstom. Em permetria d'assenyalar que els indrets on és més fàcil de trobar-ne el rastre són Santes Creus, tan relacionat amb els Montcades, Tarragona, Tortosa, residència habitual del repetit Ramon de Montcada i dels seus descendents, o Montpeller, si la traducció anava destinada a Eudòxia o duta per l'expedició que va menar la princesa a Occident.

Quant a Santes Creus, m'he avançat a parlar del tema amb l'home que millor coneix els seus problemes, l'amic Fort i Cogul, i tot seguit m'ha posat a les mans l'estudi de Domínguez Bordona sobre *El escritorio y la primitiva biblioteca de Santes Creus*, publicat el 1952. No hi he trobat cap rastre de l'obra de Lleó Tosca, però en canvi hi he pogut localitzar un manuscrit de «Vària» de la darrereria del segle XII que conté obres del germà de Lleó Tosca, Hug l'Eterià, resident com ell a la cort de Constantinoble, i que, per la seva escriptura, pot correspondre perfectament a l'època que Ramon de Montcada va estar en relació amb el traductor del Crisòstom. Sabem del cert que aquest còdex era ja a Santes Creus a la darrereria del segle XII.⁸ A la mateixa llibreria pertanyen tres manuscrits, també d'aquest temps, on hi ha obres de sant Joan Crisòstom i dos d'ells, almenys, és segur que ja hi eren vers la fi

7. Llegida a la sessió cinquena de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, el 12 de gener del 1972.

8. J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *El escritorio y la primitiva biblioteca de Santes Creus* (Tarragona, 1952), còdex 92, pp. 79 s. Encara que diu ací que la lletra és del segle XIII, del pròleg (pp. 14 ss.) es desprèn que un vell catàleg que el conté no sobrepassa el darrer quart del segle XII.

del segle XII.⁹ Potser l'examen de tots aquests còdexs i de les suscripcions i notes marginals antigues que puguin contenir ens donaria alguna llum en el sentit que hem interessat.

9. Op. cit., còdex 66, pp. 65 s., núm. 32 del catàleg del segle XII; còdex 105, pp. 86 s., núm. 34 del catàleg del segle XII; còdex 139, pp. 105 ss., sermons de diversos i entre ells de sant Joan Crisòstom: *De divite et paupere*, p. 107; aquest darrer còdex conté el vell catàleg.